

MESNEVİDEN HİKÂYEYE İSKENDER-İ ZÜLKARNEYN: DOĞUM, AD VERME, HÜKÜMDARLIK

İsmail AVCI*

Özet

Bu yazıda Büyük İskender'in doğumunu, ad almasını ve hükümdar oluşunu anlatan *İskender-i Zülkarneyn'in Tevellüdi* başlıklı hikâye üzerinde durulmuştur. Özbekler arasında *Dara ve İskenderbek*, Türkmenler arasında ise *İsgender Patışa* adıyla anlatılan söz konusu hikâyenin temeli Doğu'da, Taberî tarihi ve Fırdevsî'nin ünlü eseri *Şehnâme*'ye dayanmaktadır. Konu İran ve Türk edebiyatlarında yazılmış İskendernâme türü eserlerde de bazı farklarla geçmektedir. Nizâmî'nin iki kitaptan meydana gelen *İskendernâme'si*; Ahmedî, Ahmed-i Rıdvân, ve Ali Şir Nevâyî gibi müelliflerin aynı konuyu anlatan eserleri hikâyenin takip edilebileceği kaynaklardır. Hikâye "doğum", "ad verme" ve "hükümdarlık" başlıkları esas alınarak ve yukarıda sözü edilen metinlerle mukayese edilerek incelenmiştir. Doğum kısmında aileler, doğum öncesi ve sonrası olaylar, yetiştirilme ve eğitim; ad verme kısmında İskender ve Zülkarneyn adlarının nasıl verildiği ve bunlarla ilgili efsaneler; hükümdarlık kısmında ise İskender'in ayrı düştüğü annesiyle kavuşması, hükümdarlığına işaret eden fal, rüya ve çeşitli söylentiler konu edilmiştir. Yer yer halk hikâyesi özellikleri gösteren hikâyenin metni de çalışmanın sonuna eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Büyük İskender, Zülkarneyn, doğum, ad verme, hükümdarlık.

FROM MATHNAWI TO STORY ALEXANDER THE GREAT: BIRTH, NAMING, SUZERAINTY

Abstract

This study focuses on the story called *İskender-i Zülkarneyn'in Tevellüdi* which mentions the birth of Alexander the Great and his enthronement. The roots of the story go back to Taberî's history and *Şehnâme* and the very same story has been told among Uzbeks and Turkmen under the names of *İskenderbek* and *İsgender Patışa* respectively. The subject has also been mentioned with some differences in *İskendernâme* type works written in Turkish and Persian. Nizâmî's, Ahmedî's, Ahmed-i Rıdvân's and Ali Şir Nevâyî's works on the same subject are sources in which the story can be followed. The Story is analyzed on the basis of the titles of "birth", "naming" and "suzerainty" and the comparisons are made with above mentioned texts. Events took place before and after birth, his up-bringing and education issues have been subjected in the birth section. The nature of the names given as Alexander and Zülkarneyn and the myths around them analyzed in the part of naming. Re-union of Alexander with his mother (he had been separated so long) and related prophecies, visions and various accounts referring to his sovereignty are examined in the suzerainty section. Moreover, the text of the story is given at the end of the study.

Keywords: Alexander the Great, Zülkarneyn, birth, naming, suzerainty.

*Arş. Gör., Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, Balıkesir/TÜRKİYE, ismailavci@balikesir.edu.tr

Giriş

MÖ 4. yüzyılda yaşayan (Pella 356-Babil 323) ve kısa bir ömür sürmesine rağmen Makedonya'dan Hindistan'a kadar olan bölgeyi ele geçiren Büyük İskender, hem Batı'da hem de Doğu'da hafızalarda büyük ve derin izler bırakmış, hakkında kitaplar yazılmış, filmler çekilmiştir. Edebî literatürde İskender'den Doğu'da ilk bahseden Şehnâme adlı eserinde Firdevsî (öl. 1020?) olmuştur. Konu daha sonra Nizâmî (öl. 1214?)'nin İskendernâme'siyle (Şerefnâme ve İkbálnâme) müstakil bir mesnevi hâline gelmiştir. Türk edebiyatında Ahmedî (öl. 1412-13), Ali Şîr Nevâyî (öl. 1501), Ahmed-i Rıdvân (öl. 1528-1539 arası), Karamanlı Figânî (öl. ?) ve Behiştî Sinan Çelebi (XVI. asır) çeşitli ansiklopedik bilgilerle birlikte Büyük İskender'in batıdan doğuya başlattığı istila hareketini, efsanevi hayatını, savaşlarını ve aşklarını anlatan İskendernâme türünde eser veren müelliflerdir. Bu manzum örnekler yanında mensur ya da manzum-mensur karışık (Ahmedî'nin kardeşi Hamzavî [öl. ?]'nin eseri gibi) olarak yazılan İskendernâmeler de vardır. Bunlarda manzum olanlardaki kadar ansiklopedik bilgi verilmez, ayrıca konunun bazı kısaltma ve çıkarmalarla bir macera romanı hâline getirildiği görülür (Kavruk, 1998: 129-30). Yazılı edebiyatta yaygın olarak yer alan ve okunan bu metinler, zaman içerisinde halk arasında da parçalar hâlinde anlatılır olmuş ve çeşitli ekleme ve çıkarmalarla hikâye, masal ya da efsaneye de dönüşmüştür.¹ Süleymaniye Kütüphanesinde tespit ettiğimiz İskender-i Zülkarneyn'in Tevellüdi başlıklı bir metin, yer yer halk hikâyelerine has bazı özellikler taşıması bakımından dikkat çekicidir. Eserde İskender'in doğumu ve hükümdar oluşuna kadarki olaylar, bazı olağanüstü unsurlarla örülü olarak anlatılır. Mensur olarak yazılan metnin müellifi belli değildir. Bu yazıda söz konusu hikâye, Türkmenlerde İsgender Patışa (Geldiyeva, 2006: 179-87) ve Özbeklerde Dara ve İskenderbek (Afzalov vd., 2007: 259-63) adıyla anlatılan varyantlarıyla ele alınacaktır. Bu yapılırken yeri geldikçe Şehnâme ile İran ve Türk edebiyatlarında yazılmış İskendernâmelerin aynı bölümleriyle de mukayese yoluna gidilecektir. Ayrıca hikâye, Şehnâme'den yaklaşık bir asır önce yazılmış olan Taberî (öl. 923)'nin Milletler ve Hükümdarlar Tarihi adlı eserinde bazı farklarla geçmektedir (1991: 832-42). Zaman zaman bu kaynağa da göndermeler yapılacaktır.

1. Beşikten Eyere: Olağanüstü Bir Doğum

Gerek mesnevilerde gerekse hikâye ve masallarda kahramanların doğumu bazı olağanüstü hadiselerle birlikte gerçekleşir veya takip eden olaylar bu olağanüstülüğü sağlar. Eldeki hikâyede İskender'in doğumunu anlatan kısım da bu açıdan ele alınacak ve bu yapılırken aileler, doğum öncesi ve sonrası olaylarla eğitim gibi hususlara dikkat çekilecektir. Hikâye, Eyvân beyi Dârâ ile Rûm padişahı Filsûk arasındaki mücadele ile başlar. Uzun süren savaşlardan sonra barış yapılır. Filsûk'un kızı Amûdiyye Sultan'la Dârâ'nın oğlu Dârâ evlendirilerek akrabalık bağı da tesis edilir. Metnin Özbek varyantında Dârâ kendisine tabi bir padişahın kızıyla evlidir

ancak padişahın adı zikredilmez. Türkmen varyantında ise Dârâp, kendisine bağlı olan Pilkus'un güzel, akıllı kızını kendisine alır. Bir rivayete göre İskender'in babası, bir ziya şeklinde gelerek Olympia'yla birlikte olan Zeus'tur (Ritter, 2011: 116). Bu rivayetin farklı bir naklinde ise Olympia, Zeus'un ruhunu taşıyan bir yılandan gebe kalmıştır (Kara Düzgün, 2007: 55). Johannes Hartlieb (1400-1468)'in *Büyük İskender Tarihinin Kitabı* adlı eserine göre İskender'in gerçek babası, yaptığı bir savaşta yenileceğini anlayarak halkından kaçan, sihir gücüyle Tanrı Amon'un kılığına girerek Filip'in karısı Olympia'yı kandıran son Mısır firavunu II. Nektanebes'tir. Çocuk özlemi çeken ve İskender dünyaya geldiğinde savaşta olan Filip, karısının kendisini aldattığını bilmemektedir (Tez, 2008: 147). Bu rivayet, Gagavuz Türkleri arasında derlenen *Makedonyalı İskender* başlıklı bir hikâyede de geçer (Uçkun, 1998: 754-5). *Şehnâme*'ye göre ise İskender'in babası Dârâp, annesi Feylekûs'un kızı Nâhid'dir. (Şişman ve Kuzubaş, 2007: 67-8). Taberî tarihindeki ilk rivayette İskender'in babası tarihî kayıtlara uygun şekilde Filip, ikincisinde Büyük Dârâ'dır. Annesi ise Rûm kralının kızı Helay'dır (1991: 834-6). Nizâmî'nin *Şerefnâme*'sine göre İskender, Feylekûs'un sarayındaki bir güzelden olan oğludur (2004a: 63). Türk edebiyatındaki İskendernâmelerde İskender'in babası Feylekûs olarak geçer. Eldeki hikâyede çocuk sahibi olamama gibi bir durum söz konusu değildir. Ancak çocuksuzluk motifi ilerleyen bölümlerde Filsûk'un erkek çocuğunun olmaması, bu nedenle tahta kızı Amûdiyye Sultan'ın geçmesiyle vurgulanacaktır: "... *Filsûk âhirete gitti erkek evlâdı olmadıgından tahtına Amûdiyye Sultan geçmiş idi.*" (12a), "*Onun bir kızından başka hiçbir zürriyeti yokmuş.*" (Geldiyeva, 2006: 179).

Hikâyede olaylar Amûdiyye Sultan'ın iftiraya uğramasıyla farklı bir boyuta taşınır. İftiracılar göre Amûdiyye Sultan, Filsûk'un kendi kızı değil, yanındaki beslemelerinden biridir. Özbek varyantında ise Dârâ'nın veziri de aynı kıza âşıktır ve kızı namussuzlukla suçlayarak saraydan kovdurur. Türkmenlerdeki anlatmada ise kız çok akıllı olduğundan padişah, vezirleri yerine ona danışmaktadır. Vezirler bu durumu kıskanırlar, Pilkus'un kendi kızını değil, akıllı hizmetçilerinden birini gönderdiğini söyleyerek kızı saraydan kovdururlar. *Şehnâme*'ye göre ise kızın ağzında ağır bir koku vardır ve baba evine geri gönderilir (Levend, 1965: 158).

Hikâyede bu aşamadan sonra öne çıkan Amûdiyye Sultan'dır. O, gerçek bir yiğit, dişi bir arslan olarak tasvir edilir. Ata binip mızrak elde, kılıç belde meydana çıkıp hey hey dediğinde karşısında kimse duramaz. Tebdil-i kıyafet erkek kılığında boylu poslu, endamlı bir yiğittir. Tek başına kalsa bile karar alabilecek yetenekte bir padişah kızıdır. Nitekim sarayda gözden düşürülüp kimse yüzüne bakmayınca hamile olmasına rağmen baba ocağına dönmeye karar verir, çocuğunu tek başına doğurur vs. Bu hâliyle bir kahraman olarak tasvir edilen Amûdiyye Sultan, Türk destan ve hikâyelerindeki alp kadın tipine yaklaşıp.² Eldeki hikâyede entrikalar sonucu eşi tarafından saraydan uzaklaştırılmış, sıkıntılarla tek başına mücadele

eden bir tip vardır. Buna daha sonra annelik vasfı da eklenir. Metnin Özbek varyantında kız daha çok müşfik bir “ana” kahraman vasfıyla, Türkmen varyantında ise güzelliği ve zekâsıyla öne çıkar. *Şehnâme* ve *Şerefnâme*’de de kızdan güzelliğiyle söz edilir (Kültürel ve Beyreli, 1999: II/1272; Nizami, 2004a: 63). Amûdiyye Sultan gözden düşünce baba ocağına dönmek ister, ancak hamiledir ve menzil de uzaktır. Bu sebeple doğum için tebdil-i kıyafet daha önceden haber aldığı Yukarı Dağ içindeki mağaraya gider. Burada iki husus dikkati çeker. Birincisi, kahramanın kılık değiştirerek erkek kılığında saraydan ayrılmasıdır: “Öyle oldukda ayagina çizme çeker ve başına sarık sarup ve arkasına kürk ve bir biniş ve beline hançer ve bogazına bir kılıç ve yanına çok cevâhirler alup ve bir mikdâr ekmek alup...” (4a). Çeşitli metinlerde sıkça karşılaştığımız bu kılık değiştirme motifine, hikâyenin farklı yerlerinde de rastlarız. Örneğin doğumdan sonra Amûdiyye Sultan baba ocağına döndüğünde, oğlu İskender’le ilk karşılaşacağı zaman vs. Aynı motif metnin Özbek varyantında da karşımıza çıkar. Burada, âşığıyla buluşmak için kız kıyafetine giren bir yiğitten söz edilir. İkinci husus kahramanın doğum için seçtiği mekândır. Burası Yukarı Dağ içinde تنها bir yerde bulunan mağaradır: “... tag içinde bir tenhâ yerde bir magara haber almış idi, ol magarayı bilsem deyüp tebdil-i kıyâfet ile varup ol magarayı bulup...” (4a), “... Eyvân vilâyetinde Dârâ’nın şehrinde Yukaru Tag içinde bir magara vardır, ol magaramın içinde...” (14a) Dağ ve mağara motifi halk anlatmalarında sıkça rastlanan motiflerdir. Metinlerde sözü edilen bu dağlar Türk topluluklarında çoğu zaman yüksek, yüce, büyük sıfatlarıyla birlikte ve bir kutsallık atfedilerek anılır. Zirvesi bulutlara karışan dağlar, ulaşılamayan yüksek bölgeler Tanrı’ya yakınlık, ayinlere ve kurbanların sunulmasına ev sahipliği yapma ve bunlarla ilgili kurallar vs. sebeplerle insanların düşünce dünyasında ayrıcalıklı bir yere sahip olmuştur (Duymaz ve Şahin, 2008: 117). Mağara motifi ise bir sığınak veya ana karnı şeklinde düşünülür. Amûdiyye Sultan ve çocuğu için de mağara, hem sığınak olmuştur hem de doğuma ev sahipliği yapmıştır. Diğer varyantlarda ise mekân dört duvar arası bir harabedir.

Şerifi’nin *Şehnâme* çevirisinde doğumdan hemen önce padişah nücum ilminden anlayan hakimleri çağırır ve doğacak olan çocuğun talihinin nasıl olacağını sorar. Hakimler feleklere, yıldızlara bakarlar ve çocuğun talihinin uğurlu olduğu, ne açıdan bakılsa talihinde saadet göründüğü, asrın hâkimi olacağı bilgisini verirler:

Görürler tâli’in sa’dıla anuñ

Olisar hâkimi asruñ zamânuñ

Sa’âdet her cihetden aña mukbil

Ne yüzden gözleseñ ikbâl hâsıl

Bu fâl-ı sa’dıla çün togdı ol cân

Aceb midür olursa şâh-ı devrân (Kültürel ve Beyreli, 1999: II/1277).

Nizâmî'nin eserinde de buna benzer bir olay anlatılır. Padişahın emriyle gelen müneccimler yıldızlara bakarak çocuğun bahtından haber verirler. Talihi nurdan da parlaktır, düşmanlar onun gücünden kor olurlar (Nizami, 2004a: 63-4). Ahmedî'nin *İskendernâme'sinde* ise müneccimler çocuğun doğumundan sonra gelip falına bakarlar. Çocuğun şarkın ve garbın sahibi olacağını, yedi iklime hükmedeceğini, herkesi kendisine köle yapacağını, Cem gibi başına taç giyeceğini, Dârâ gibi bin handan vergi alacağını vs. söylerler (Ünver, 1983: 5b). Ali Şîr Nevâyî ve Ahmed-i Rıdvân'da da çocuğun talihine doğumdan sonra bakılır ve talihinin açık olduğu görülür (Tören, 2001: 118-9; Ahmed-i Rıdvân, 1500: 26b-27a).

Amûdiyye Sultan mağarada bir erkek çocuk dünyaya getirir, çocuğu Allah'a emanet edip baba ocağı olan Astafâ'ya döner. Türkmen varyantında çocuğun orada niçin bırakıldığı şöyle açıklanır: "*O yurdun geleneklerine göre elindeki çocukla baba evine dönmek utanç verici bir durum olarak görülürmüş.*" (Geldiyeva, 2006: 180). Özbek varyantında da buna benzer bir durum vardır. Amûdiyye Sultan saraydan ayrılırken yanına birçok mücevher almıştır. Doğum sırasında gelen zarlarla bu mücevherleri çocuğun koltuklarının altına çamur sıvar gibi sıvar. Onlar orada etle birleşir, kaynar ve görünmez olurlar. Özbek varyantında kız, ayrılırken çocuğun yanına değerli eşyalar kor ve bir kâğıda, "*Oğlanın adı İskenderbek'tir, bu oğlana kim bakarsa bu kıymetli mallar onun olur.*" (Afzalov vd., 2007: 262) diye yazıp bırakır. Türkmen varyantında da kız yanındaki mücevherleri orada bırakır. *Şehnâme'*ye göre çocuk doğunca birisi büyük anasına müjde götürür. Çocuğun doğduğu gece ahırda bulunan güzel, yüğrük, cüsseli bir kısrak, vücudu arslana benzer kısa ayaklı bir tay doğurmuştur (Levend, 1965: 158). Siyahlığına gecenin bile şaşırıldığı bu tay, müdevver sağlıklı, sığın geyiği gözlü, rüzgâr ayaklı, kamışkulak bir tayıdır. İskender'le aynı gece doğduğu için taya Hink-i İskender adı verilir (Kültürel ve Beyreli, 1999: II/1280). Kahramanın atıyla birlikte doğmasına Türk destanlarında da rastlanır. Örneğin *Hakasların Altın Arığ* destanında Altın Arığ, Kırım Sın dağında atı Ak Sabdar ile birlikte dünyaya gelir (Özkan, 1997: 228). Diğer taraftan çocuğun doğumuna padişah çok sevinir, bir toy (Ahmedî'de yedi, Rıdvân'da kırk elli gün) düzenler, ülkede bir şenlik havası oluşur (Ünver, 1983: 5b; Ahmed-i Rıdvân, 1500: 27a).

Burada kısaca *İskender Padişahın Nağılı* adlı bir Azerî masalından da söz etmek gerekir. Masalda diğer metinlerden farklı olarak İskender'in babasıyla annesinin evliliği de konu edilir: Evvel zaman içinde yaşı kırkı geçmiş, hiç evlenmemiş bir padişah vardır. Padişah kendisinden güçlü, cesur ve akıllı bir kızla evlenmek istemektedir. Bir gün güngörmüş bir yaşlı, şaha aradığı özelliklerin İsfahan şahının kızında olduğunu söyler. Hemen elçi gönderilir, kız istenir. Kız, babasına sen kime verirsen ona varırım, lakin üç şartım var. Birincisi ata binip ok atalım, ikincisi kılıç vurup güreşelim,

üçüncüsü de sorduğum sorulara cevap versin der. Elçiler gelip durumu padişaha anlatırlar. Padişah bunu duyunca ben kızın ayağına mı gideceğim, hemen savaşalım der. Veziri araya girer ve padişaha sen tebdil-i kıyafet oraya varırsın, ben padişahın yerine geldim, önce benimle ata binip ok at, beni yenersen sonra padişah gelir dersin, der. Bu tedbir padişahın hoşuna gider. Hemen tebdil-i kıyafet İsfahan'a varır. Kız da hazırlanır, ata biner, ok, kılıç alır. Kız padişahın gelmediğini öğrenince vazgeçmek ister, lakin korktu denilmesin diye kabul eder. Önce atla karşılaşılır, ardından at üstünde yüzüğün içinden ok geçirirler, sonra kılıç vururlar, ancak yenişemezler. Sonra güreşirler ve kız yenilir. Padişah o zaman kendisini tanıtır, cevabın nedir diye sorar. Kız da üçüncü şartımı da yerine getir der ve ona dünyadaki en güzel şeyin ne olduğunu sorar. Padişah, en güzel şey seven gönüldür deyince bu cevap kızın hoşuna gider. Yedi gün yedi gece düğün yaparlar, dokuz ay dokuz gün sonra da bir çocukları olur. Adını İskender koyarlar... (*Azerbaycan...*, 2003: II/76-84). Masalda İskender'in babasıyla annesinin birbirlerinin güçlerini, kahramanlıklarını sınadıktan sonra gerçekleşen evlilikleri, Dede Korkut hikâyelerindeki Beyrek-Banı Çiçek ve Kan Turalı-Selcen Hatun münasebetine benzer. Burada da kahramanlar birbirlerini sınarlar, ata binip vuruşurlar, ok atarlar, güreşirler ve evlilik öyle gerçekleşir (Kaplan, 1951: 100-1).

Eldeki hikâyeye göre mağarada bırakılan çocuğu Allah'ın emriyle bir yaban keçisi gelip emzirir. Bu kısım Türkmen ve Özbek varyantında da aynı şekilde anlatılır. Kahramanın bir hayvan (kurt, aslan, keçi, at gibi) tarafından beslenmesine halk anlatmalarında sıkça rastlanır. Örneğin Köroğlu destanının Türkmen ve Özbek varyantlarında çocuğu emziren yine bir keçidir (Ekici, 2004: 106-7). Yine Gümüşhane'de derlenen Padişahın Rüyası adlı masalda çocuk keçi tarafından emzirilir (Sakaoğlu, 2002: 336). Tepegöz adlı bir Azeri masalında ise İskender'i mağarada emziren bir arslandır (Nebiyev, 1993: 316-9).

Eldeki hikâyede çocuğun eğitiminden söz edilmez. Bir avcı çocuğu mağarada bulur, Dârâ'nın sarayına getirir. Çocuk burada gündün güne büyür, kâmil olur. Metnin Özbek varyantında yaşlı bir kadın yanına bırakılan değerli eşyalarla çocuğu büyütür. Çocuk altı yedi yaşına gelince hüner öğrenmeye heveslenir. Ustaların yanına varır, gördüğü bir kılıcı eline almak ister, ancak kendisine, "*Bu bahadurların kılıcıdır, onu kaldırmak senin elinden gelmez.*" (Afzalov vd., 2007: 260) denilir. İskenderbek ısrar eder, kılıcı eline alıp bir vurmasıyla kılıç parçalanır. Daha sonra bir vezir yaşlı kadından İskenderbek'i alır. Türkmen varyantında ise yaşlı kadın mücevherlerle bir yer satın alır, çocuğu okula gönderir. Çocuk on altı yaşına gelince at, kılıç ve ok ister, her gün ava çıkar. Türkmenlerdeki anlatmada mağaradaki çocuk ve mücevherler aynı zamanda bir ejderha tarafından korunmaktadır. Burada diğer varyantlarda olmayan koruyucu ejderha (yılan) motifıyla karşılaşırız. Pek çok halkın sözlü edebiyatında yeraltında yaşaması nedeniyle kötü ruhla birlikte anılan ejderhalar hazineleri bekleyen, koruyan varlıklar olarak bilinir (Duymaz, 2008: 3).

Nizâmî, Ali Şîr Nevâyî ve Şerîfî, İskender'in eğitimini büyük oranda aynı şekilde anlatırlar. İskender'in bir daye tarafından nazla büyütüldüğü, beşikteyken bile meydan aradığı, kendi beşiğinden eyere atladığı, küçük yaşta dayesinden ok ve yay istediği, kâğıdı ve ipeği nişangâh yaptığı, kılıç kullanmayı, kızgın arslanlara karşı durmayı öğrendiği, ata binmekten zevk aldığı vs. anlatılır. Nizâmî ve Nevâyî'ye göre İskender'in hocası Aristo'nun babası Nikomaçes'tir. Aristo ise İskender'in ders arkadaşıdır. Şerîfî'nin *Şehnâme* çevirisinde ise İskender'in hocası Aristo olarak geçer (Nizami, 2004a: 64-6; Tören, 2001: 117-20; Kültürel ve Beyreli, 1999: II/1278-81). Ahmedî'nin eserinde ise çocuğun altı yıl boyunca iyi huylu, güzel yüzlü, temiz soylu bir daye tarafından gelenek göreneğe göre yetiştirildiği, yedi yaşından sonra Aristo tarafından eğitildiği anlatılır. Çocuk Aristo'dan her türlü ilmi öğrenir. On yaşında ata binmek, ava gitmek ister. Ok atmada öyle maharetli olur ki onun okundan kader bile çekinir (Ünver, 1983: 6a). Ahmedî'yi takip eden Rıdvân'da da bu kısım hemen hemen aynıdır:

*Altı yıl geçdi çü bu erkân ile
Dâye kıldı terbiyetler cân ile
Yidisinden soñra şâh-ı nâmver
Vird'Arestü'ya kim ögrene hüner
İlmüñ aksâmını ta'lim eyledi
Hikmetüñ aslını tefhîm eyledi
(...)*

*Hem buyurdu hâzır idüñ her zamân
Nize vü şimşir ü tir ile kemân
Ata binüp 'azm-i meydân eyledi
Mâhı top u çarhı çevgân eyledi
Hep silâh oyunların kıldı tamâm
İşlerin cümle begendi hâss u 'âm (Ahmed-i Rıdvân, 1500: 27b-28a).*

2. İskender ve Zülkarneyn Adları Arasında

İskender'in doğumuna dair eldeki hikâyede avcının mağarada bulup getirdiği çocuğa İskender adı verilir: "... adını İskender tesmiye eylediler, andan soñra İskender gündün güne büyüdi kâmil oldı." (11a). Buradaki, "adını İskender tesmiye eylediler" ifadesinden çocuğa ad verenlerin padişah ve yanındakiler olduğu anlaşılmaktadır. Metnin Özbek varyantında kadın çocuğu bir harabede doğurduktan sonra adının İskenderbek olduğunu bir kâğıda yazar. Burada kahramanın adının diğer metinlerden farklı olarak "İskenderbek" olduğu görülür. Türkmen varyantında ise çocuğun adının İskender olduğu doğum kısmında değil, anneyle çocuğun buluşmasına yakın ifade edilir: "Ben onun adını İskender koymuştum. O zamandan beri tam on altı yıl geçti." (Geldiyeva, 2006: 184).

Görüldüğü üzere hikâyede çocuğun adının niçin İskender koyulduğu açıklanmaz. Türk edebiyatında yazılmış İskendernâmelerde de İskender adı üzerinde durulmaz. Müellifler, İskender'in doğumundan bahsederken daha çok Zülkarneyn adını/lakabını öne çıkarırlar, bu adın/lakabın verilmiş nedenlerini sıralarlar. İskender adının verilmiş sebebi *Şehnâme*'de şöyle anlatılır: Dârâp, Feylekûs'un kızı Nâhîd'le evlenmiştir, ancak kızın ağzında ağır bir koku vardır. Tedavi için çağrılan hekimin tavsiyesiyle Rûm ülkesinde yetişen ve "İskenderiş" denilen, genzi yakan bir otu kızın burnuna sürerler. Koku böylece geçmesine rağmen padişah artık gönülsüz olduğundan kızın babasına geri gönderir. Kız Dârâp'tan hamile kalmıştır ve bir erkek çocuk dünyaya getirir. Kadın burnuna sürülen o bitkiyi ve kokusunu hatırlayarak çocuğa İskender adını verir (Levend, 1965: 157; Kültürel ve Beyreli, 1999: II/1275-6). Aynı rivayet benzer şekilde Taberî'nin tarihinde de geçer. Ancak burada kızın adı Nâhîd değil Helay'dır, ağız kokusu ise ter kokusu olarak geçer. Ayrıca İskenderiş otu yerine Farsçada Sender (Türkçede kadın ağacı) denilen bir ağaçtan söz edilir (1991: 836). Nizâmî'nin *Şerefnâme*'sine göre doğum gerçekleşince çocuğa İskender adı verilir (2004a: 64). Şerîfî'nin *Şehnâme* çevirisinde adı babası verir, ancak adın niçin verildiği açıklanmaz (Kültürel ve Beyreli, 1999: II/1277). Ahmedî'nin *İskendernâme*'sine göre Feylekûs bir toy düzenler, yedi gün şenlik yapar, ülkede bir bayram havası oluşur. Yoksullara altın ve gümüş dağıtır. Eflâtûn ve Bukrât şad olurlar ve çocuğa İskender adını verirler (Ünver, 1983: 5b). Ali Şîr Nevâyî'nin Sedd-i İskenderî'sinde niçin verildiği konusuna değinilmeden çocuğun adı İskender olarak zikredilir (Tören, 2001: 116-7). Rıdvân ise çocuğa İskender adının verilmesini şöyle anlatır:

*Çün müneccim şâha hâli söyledi
Şeh dahi handân olup toy eyledi
Toy idüp kırk elli gün ol nâmver
Bahş ider her bir fakîre genc ü zer
Meclisin kıldı müzeyyen şeh tamâm
Zinetine kaldı hayrân hâss u 'âm
Geldi Eflâtûn ile Bukrât hakîm
Hikmet ehli her ki var bî-ters ü bîm
Feylekûs'uñ hazretine geldiler
İsmine şâhuñ Sikender didiler (Ahmed-i Rıdvân, 1500: 27a).*

Eldeki hikâyede çocuğa adını Dârâ ve yanındakiler, Özbek ve Türkmen varyantlarında ise annesi vermiştir. Nizâmî ve Nevâyî'de adın kim tarafından verildiğine değinilmez. Ahmedî ve Rıdvân'da ise adın Eflâtûn ve Bukrât tarafından verildiği ifade edilir. Rıdvân bu isimlerin yanına hikmet ehli başka kişileri de ekler. Anadolu sahasında Ahmedî ve onun takipçisi Rıdvân'ın eserlerinde Eflâtûn, Bukrât

ve başka hakimlerin düzenlenen bir toyda çocuğa İskender adını vermeleri Dede Korkut hikâyelerindeki ad verme seremonisini hatırlatır. Söz konusu hikâyelerde çocuk bir yiğitlik gösterdikten sonra tören düzenlenir ve “*Dedem Korkut gelir, ad koyar, Kalın Oğuz beyleri el götürüp dua kılarlar, bu ad bu yiğide kutlu olsun derler.*” (Duymaz, 1998: 45). Toplumun önde gelen kişilerinin doğum sebebiyle düzenlenen bir toy esnasında (Ahmedî ve Rıdvân’da olduğu şekliyle) çocuğa ad vermeleri Anadolu sahası İskendernâmeleri dışında görülen bir özellik değildir. Buradan hareketle metinlerin Türk kültür coğrafyasına yaklaştıkça geleneksel bazı ritüelleri zamanla bünyesine kattığı düşünülebilir. Ayrıca yukarıda sözü edildiği şekilde çocuğun beşikteyken meydan araması, beşiğinden eyere atlaması, küçük yaşta ok ve yay istemesi, bahadırlara layık bir kılıcı bir vuruşta parçalaması, ava çıkıp bazen aslan bazen kaplan avlaması gibi hususlar yiğitlik ve kendini ispat noktasında hatırlanabilir.

Daha önce müelliflerin eserlerinde İskender adından ziyade Zülkarneyn adı/ lakabı üzerinde durdukları ifade edilmişti. Gerçekten de gerek tarihî gerekse edebî eserlerde ısrarla vurgulanan husus, İskender’e bu lakabın nasıl verildiği olmuştur. Farklı alanlara ait eserlerde İskender’den bahsedilirken Zülkarneyn lakabının verilışıyle ilgili birçok sebep sıralanmış, ayrıca Zülkarneyn’in kim olduğu konusu da çeşitli rivayetlere konu olmuştur. Bu durum tarihî bir kişilik olarak tanınan Makedonyalı Büyük İskender ile Kur’an’da ve hadislerde kendisinden bahsedilen “Zülkarneyn”in nasıl bir araya getirilerek “İskender-i Zülkarneyn” adı altında tek bir kişilikte toplandığını ve bu iki ismin birbirine nasıl karıştırıldığını da bir dereceye kadar açıklar. Peygamber mi, hükümdar mı, yoksa sıradan bir insan mı tartışmaları arasında gidip gelen Zülkarneyn’le ilgili bu görüşler şöyledir: Hz. İbrahim zamanında yaşamış ve adı İskender olan Babilli veya Yemenli bir şahıs; Yemen’de hüküm süren Himyer Devleti krallarından biri; Makedonyalı İskender; Âferidun (Feridun); Akkad imparatoru Naram-Sin; Babil, Sümer veya Mısır’dan efsanevi bir şahıs; Tevrat’ta işaret edilen bir şahıs (Kuruş, I. Dârâ veya Hanok [Hz. İdris]) (Türe, 2010: 69-107). Zülkarneyn adına eldeki hikâyenin sonunda birkaç cümleyle değinilir. Buradaki bilgilere göre İskender’e Zülkarneyn³ denilmesinin nedenleri şöyledir: Hem ana hem baba tarafından iki devletin hükümdarı olduğundan iki karn (ülke) sahibi anlamında Zülkarneyn denilmiştir. Bu husus hikâyede açıkça ifade edilmese de annesinin tahtını ona teslim etmesi, yani iki ülkenin sahibi olması nedeniyle böyle bir anlam çıkar. Bir diğer sebep İskender’i çocukken bir keçi emzirmiş, keçinin boynuzlarına (karn) benzer şekilde başının iki yanından kıvrıkcık tüy çıkmıştır. Hikâyenin Özbek ve Türkmen varyantlarında ise Zülkarneyn adından bahsedilmez. Şerifi’nin *Şehnâme* çevirisinde İskender’e Zülkarneyn sanının verilışı iki nedene bağlanır. İlki İskender’in şarkı ve garbı almasıyla ilgilidir. İkincisi ise İskender doğduğunda başının iki yanında güzel kokulu saçları vardır (Kültürel ve Beyreli, 1999: III/1315). Nizâmî’nin *İkbâl-nâme*’sinde İskender’in Zülkarneyn adını almasına dair birçok farklı rivayet sıralanır. Burada İskender’in kulaklarının uzun olmasıyla ilgili anlatılan bir

hikâye dikkat çekicidir: İskender'in iki büyük kulağı vardır. Bunları saklamak için zırhtan bir örtü kullanmaktadır ve bu sırrı berberinden başkası bilmemektedir. Gün gelir berber ölür, yerine usta bir berber alınır. İskender ona sırrı saklamasını, saklamazsa kendisini öldüreceğini söyler. Berber sırrı kimseye söylemez. Ancak bu yüzden zamanla dertlenir, karnı şişer ve rahatlamak için çöle gider. Orada gördüğü bir kuyuya eğilir ve “Şahın kulakları uzundur!” der. Böylece ferahlar, evine döner. Bir zaman sonra kuyudan bir kamış biter. Bir çoban bu kamışı keser ve kaval yapar. Kavalı ağzına alınca sır dile gelir. Bir gün İskender çölden geçerken bir çobanın ağzındaki kavalla “Şahın kulakları uzundur!” diye bağırdığını duyar. Çobanı çağırır ve işin aslını sorar. Çoban kuyudan çıkan kamışı keserek bir kaval yaptığını, içinden bu sesin çıktığını, başka bir şey bilmediğini söyler. İskender saraya dönünce berberi çağırır ve “Eğer kılıçtan kurtulmak istiyorsan doğru söyle!” der. Berber yemin ederek durumu anlatır. İskender berberin doğru söyleyip söylemediğini anlamak için kamıştan bir dal kestirip kaval yaptırır. Kavaldan aynı sesin çıktığını duyunca dünyada hiçbir sırrın gizli kalamayacağını anlar ve berberi bağışlar (2004b: 41-4). Hikâye hemen hemen aynı şekilde *Boynuzlu İskender* adıyla Özbekler arasında da anlatılmaktadır (Baydemir, 2009: 123-4). Ahmedî ve Rıdvân'ın eserlerinde de Zülkarneyn lakabının verilme sebepleri Şehnâme çevirisiyle aynıdır. Burada İskender'in saçları iki yılanla benzetilir (Ünver, 1983: 5b-6a; Ahmed-i Rıdvân, 1500: 27a-b).

Görüldüğü üzere Zülkarneyn adının niçin verildiği farklı sebeplere bağlanarak açıklanmaya çalışılır. Bu konuda yaptığı çalışmasında İskender Türe'nin de ifade ettiği gibi Zülkarneyn adının anlamı hususunda muhtelif kaynaklarda değişik yorumlar bulmak ve kelimenin anlamını düşünerek farklı, orijinal sonuçlara ulaşmak, ada yeni anlamlar yüklemek mümkündür (2010: 59). Bu çabaların tabii sonucu olarak söz konusu farklı yorumlar edebi eserlere de yansımıştır.

3. Mağaradan Tahta: Doğunun ve Batının Hükümdarlığı

Eldeki hikâyede Amûdiyye Sultan çocuğu mağarada bırakıp tebdil-i kıyafet genç bir delikanlı olarak babası Filsûk'un sarayına döner. Diğer taraftan Dârâ ve Dârâ'nın oğlu bu dünyadan göç eder. Beyler ve paşalar bir meclis toplarlar ve İskender'i duayla tahta oturturlar. İskender tahta çıktıktan sonra yedi iklimin fethine talip olur, birçok şehri alır. Hikâyenin Türkmen varyantında İskender, on altı yaşına gelince kendisini büyüten kadından at, kılıç ve ok ister, her gün avlanmaya çıkar. Özbek varyantında ise İskenderbek ustaların yanında hüner öğrenir, güçlü kuvvetli bir yiğit olur. Bir vezir onu yanına alır ve oğluna arkadaş yapar. Padişahın verdiği bir vazifeyi yerine getirememekten korkan vezir bir zarar gelir düşüncesiyle çocukları şehirden dışarı çıkarır. Hikâyenin bu kısmında artık İskender bulunduğu ortamdan

çıkarılır, annesine kavuşması için zemin hazırlanır. Anadolu varyantında “fetih”, Türkmen varyantında “av” ve Özbek varyantında “tehlîke” buna vesile olur. Bu ayrılış bir anlamda mesnevîlerde, hikâyelerde ya da diğer anlatımlarda kahramanların (aşk konulu anlatımlarda sevgililerin) birbirlerine kavuşması için kurgulanan gurbet sürecinin bir basamağıdır.

Sık sık sefere çıkan İskender’in yolu bir gün Filsûk’un şehri Astafâ’ya düşer. Filsûk vefat etmiş, oğlu olmadığından yerine kızı Amûdiyye Sultan geçmiştir. Ana ve oğul her ikisi de tebdil-i kıyafet dolaşırken karşılaşılır. Kadın birden yiğidi görür, memelerinden süt gelir. Yakından bakınca yiğidin yüzündeki “gayri alameti” fark eder, oradakilere onu doğurduğunda koltuğunun altına koyduğu mücevherlerden bahseder. Cerrah getirtilir, mücevherler çıkarılır ve İskender’in Amûdiyye Sultan’ın oğlu olduğu anlaşılır. İskender annesine sarılır, böylece birbirlerine kavuşurlar. İskender kendi ülkesiyle birlikte annesinin ülkesine de sahip olur. İki tahta sahip olduktan sonra Zülkarneyn adının nereden geldiği açıklanır ve hikâye sona erer. Türkmen ve Özbek varyantında ise konu biraz daha farklıdır. Türkmenlerdeki şekilde çocuk ava çıkar, yağmacılarla Pilkus’un koyunlarını çalarlar ve sonra da yakalanırlar. Pilkus’un kızı yakalananlar arasında onu görünce viranede bıraktığı çocuğu hatırlayıp memelerinden süt gelir. Sonra çocuğun kendi çocuğu olduğu anlaşılır. Pilkus bir zaman sonra ölür, yerine İskender geçer. Özbek varyantında ise çocuk bir dilenci olarak annesiyle karşılaşır, dedesinin asker başı olur. Hikâyede olaylar burada son bulmaz. Firdevsî, Nizâmî, Nevâyî, Ahmedî ve Rıdvân’ın eserlerinde de anlatılan İskender’le Dârâ’nın savaşı da burada yer alır. Konu benzer şekilde Taberî tarihinde de geçer (1991: 833-9).

Şehnâme’de, kızının Dârâp’tan olma çocuğunu kendi çocuğu olarak sahiplenen Feylekûs onu kendisine veliaht yapar. İskender büyür, büyükbabası Feylekûs ölünce onun yerine geçer. Aristo’yu kendisine vezir tayin eder. Ayrıca Eflâtûn, Restatâlis, Bukrât gibi başka bilginler de onun hizmetindedir (Levend, 1965: 158; Kültürel ve Beyreli, 1999: II/1279-81). Bu bölüm Nizâmî’de de büyük oranda aynı şekilde anlatılır (Nizami, 2004a: 68-71). Nevâyî’nin *Sedd-i İskenderî*’sine göre Feylekûs, ölümünün yaklaştığını anlayınca İskender’i tahta geçirir. İskender bir süre sonra padişahlık yükünü taşıyamayacağını ileri sürerek ayrılmak isterse de ısrarlara dayanamaz, Aristo ve Belinas tarafından yeniden tahta çıkarılır. Büyük bir eğlence düzenlenir, İskender halkın dertlerini dinler, onlara adalet dağıtır (Tören, 2001: 120-1 ve 130-8). Ahmedî’nin *İskendernâme*’sine göre Şâh-ı Zülkarneyn on beş yaşına gelince Rûm iklimine padişah olur, herkese lütuflarda bulunur (Ünver, 1983: 6a). Ahmedî’yi takip eden Rıdvân da olayları benzer şekilde anlatır:

‘Âleme İskender oldı pādşâh
Emrine râm oldı ser-cümle sipâh

*Rây-ı tedbir ile tutdı illeri
Kendüye kıldı müsahhar begleri
Görmemişlerdi çü Dârâ'dan vefâ
Kıldılar İskender'i hep muktedâ*

(...)

*Milk-i Rûm'a çün Sikender oldı şâh
Hidmete bil bağladı kamu sipâh
Çünki Hakk erzân kıldı aña tâc
Toyurup halkı komadı kimse aç (Ahmed-i Rıdvân, 1500: 28b-30b).*

Buradaki gerek Aristo gerekse İskender'e danışmanlık yapan diğer hakimler, bize Türk devlet geleneğindeki Uluğ Türk, Şeyh Edebalı gibi toplumca saygı gören, töreyi tanzim eden kişileri hatırlatır: *"Türk devlet düzeninde han ya da beylerin yanında akıl veren, devlet yönetiminde etkin rol alan ak sakal ve bilge kişiler her zaman olagelmıştır. Oğuz'un yanında da töre ve tanrısallığın temsilcisi, hakan ya da beyin manevi dayanağı olan bilge bir insan yer almaktadır: Uluğ Türk. O, Osman Gâzi'nin cihan devletini kuracağını müjdeleyen, kutsal rüyayı yorumlayan ve Osman Gâzi'nin manevi yönünü dengeleyen, töre ve tanrısallığın kontrolörü olan Şeyh Edebalı'nın prototipidir."* (Aça, 2000: 12).

Doğum kısmında da söz edildiği üzere münecimler çocuğun talihine bakınca onun şarka ve garba, yedi iklime hükmedeceği bilgisini verirler. Yani daha doğum gerçekleşmeden veya doğumdan hemen sonra çocuğun hükümdarlığı, cihana hükmedeceği falında çıkar. İskender'in güçlü bir padişah olacağına dair anlatılan bir rüya bu anlamda dikkat çekicidir: İskender bir gün rüyasında göğün kapısının açıldığını görür. Buradan elinde kılıç olan bir melek gelir, İskender'e selam verir. Melek, bu kılıcı Allah'ın gönderdiğini, bunun şahlıktan bir nişane olduğunu, yedi iklimin İskender'in hükmüne gireceğini söyler. İskender kılıcı eline alır, Allah'ın adını dile getirir. Uyanınca Aristo'dan rüyanın tabirini ister. Aristo, İskender'e bütün isteklerine ulaşacağını, cihan halkının ve bütün uluların ona ram olacağını, yardım kılıcının ona verildiğini söyler. (Kültürel ve Beyreli, 1999: II/1285-6). Bu rüya Oğuz'un veziri Uluğ Türk'ün rüyasına benzer. Uluğ Türk rüyasında gün doğusundan gün batısına kadar gerilmiş altın bir yay ve kuzeye doğru giden üç gümüş ok görür. *"Oğuz Kağan Destanı'nda Uluğ Türk'ün gördüğü bu rüya, Oğuz Kağan'ın devletinin doğudan batıya; güneyden kuzeye kadar büyük bir bölgeye hâkim olacağına dair, ilahi kaynaklar tarafından bildirilen bir müjde niteliğindedir."* (Kuzubaş, 2007: 307). Yine Nizâmî'nin Şerefnâme'sinde anlatılan bir olay da bu rüyayla birlikte düşünülmelidir: Dârâ, İran'ın büyüklerine İskender'le savaşma konusundaki fikirlerini sorduğunda Feriberz adlı bir ihtiyar, Rûm'dan bir adamın geleceği, İran'ı ele geçirip ateşgedeleri yıkacağı ve tahta geçeceğine dair bir hikâyenin Keyhüsrev zamanından beri söylendiğini anlatır (2004a: 123). Böylece İskender'in, geleceği önceden bilinen

büyük bir hükümdar olduğu anlaşılmaktadır. Daha önce de söz edildiği üzere, soyunun efsanevi bir şekilde Amon ve Zeus'a bağlanarak İskender'e tanrısallık atfedilmesi, Tanrı Amon'un ona dünyanın geri kalan kısmını istila etmesini söylemesi İskender'i farklı bir konuma yükseltir. Diğer taraftan İskender'in hükümdarlığına işaret eden, babası Filip'in Bukephalos (Öküz Kafalı) adlı atıyla ilgili bir efsane de nakledilir. Efsaneye göre canavara benzeyen bu azman at üzerine kimseyi bindirmez ve onun üzerine binebilecek kişinin dünyaya hâkim olacağı söylenmektedir. Bu durumu bilmeksizin İskender dizginlerini tutup ata biner, onu koşturur (Tez, 2008: 148). Bütün bunlarla birlikte daha da anlam kazanan yukarıdaki rüya, İskender'e verilen tanrısallık gücü ve görevi göstermeye, İskender'in tahtı ve cihan hâkimiyetini hak ettiğini ispatlamaya çalışması bakımından dikkat çekicidir. İskender'in boynuz meselesini cihan hâkimiyetine bağlaması da bu arada zikredilmesi gereken bir husustur: "*İskender Tanrı'ya 'Benim kafama boynuzları bütün dünya krallarını emrim altına almam için yerleştirdiğini biliyorum.' demiştir.*" (Yıldırım, 2008: 752). Rüyanın ayrıca, Osmanlı'nın kuruluş hikâyesine dair Osman Gâzi'nin gördüğü rüyayla benzerliği de bu vesileyle hatırlanabilir.

Sonuç

Doğu edebiyatlarında *Şehnâme* ile başlayan İskender-i Zülkarneyn'i anlatma serüveni, birbirini takip eden, ancak sözlü kültürdeki unsurları da bünyesine katarak zenginleşen yeni eserlerle devam etmiştir. Bu hâliyle İskender'le ilgili metinlerin tarihten destan ve mesneviye, mesneviden halk hikâyesi, masal ve efsaneye kadar uzanan geniş bir anlatı sahası oluşturduğu söylenebilir. *İskender-i Zülkarneyn'in Tevellüdi* adlı hikâyeye ve varyantlarına bakıldığında, metinlerin edebî gelenekte *Şehnâme* ve *Şerefnâme* eksenli bir yapıya sahip olduğu görülür. Kurgu ve motif yapısı açısından değerlendirildiğinde, edebî menşei her ne kadar İran olsa da, metnin çeşitli özellikler itibarıyla Türk kültür coğrafyasından beslendiği, bu kültürle ilişki kurulabilecek bir mahiyet kazandığı anlaşılır. Özbek ve Türkmen sahalarında masal olarak anlatılan metnin bu anlamda manzum kısımlardan yoksun kısa bir halk hikâyesi görünümü vardır. İskender'in ailesi, doğumu, yetiştirilmesi ve eğitimi, İskender ve Zülkarneyn adları, hükümdarlığa işaret eden fal, rüya ve söylentiler bir çocuğun kahraman olarak ortaya çıkması için gerekli olağanüstü unsurları vermesi bakımından dikkat çekicidir.

Metin

[1a] *İskender-i Zülkarneyn'in Tevellüdi ve Hâşiyesinde Süleymân Aleyhisselâm İle Belkıs'ın Kıssası*

[1b] Fî Beyân-ı İskender-i Zülkarneyn

Hikâyet olunur ki Eyvân begi ile Rûm pâdişâhı Filsûk, beyân-ı hikâyet olunur

ki çünkü Eyvân begi Dârâ Rûm tarafına sefer idüp Filsûk pâdişâhı ile çok ceng ve mücâdele ve muhârebe ve kitâller eyleyüp velâkin birbirleriniñ üzerlerine gâlib olup varmak mümkün olmadı. Soñunda [2a] mâ-beynleri sulh u tavassut eyleyüp bunların ara yerlerin bulup birbirlerine sohbet üzre sulh idüp barış görüş idüp dünür düğüşü olup mahabbet ile barışup iki taraftan birbirlerine da'vet ve ziyâfetler ve bahşişler gönderdiler. Ba dehû Rûm pâdişâhı Filsûk kendi kızı 'Amûdiyye Sultân'ı Dârâ'nın oğluna nikâh ile tezvîc eyledi. Dârâ dahi 'Amûdiyye Sultân'ı düğün idüp alup vilâyetine götürüp vâsıl oldu, Dârâ'nın dâ'iresine oğlunun sarâyına idhâl eyledi. 'Amûdiyye Sultân'ı 'zâz u ikrâm birle sarâ-yı hümâyûna [2b] dâhil oldukda hizmetçiler ve dâyeler lâlalar ve nedim nedâmlar safâ ve 'iş ü 'işret içinde oturdu. Böyle bir müddet zamân böyle safâlar ile safâlandı velâkin dünyâ safâsı olduğundan cefâsına degmez işiñ soñuna bak hikmet-i Bârî nedir bilinmez ve su'âl dahi olunmaz. Bu 'Amûdiyye Sultân'ın böyle zevk safâsına ve 'iş ü 'işretine bakup hasûdlar hased eyleyüp Dârâ'ya dirler ki oğluñ zevcesi 'Amûdiyye Sultân Filsûk'un kendü kızı degildir, kapusunda beslemesidir deyü inandırdılar, hemân 'Amûdiyye Sultân'ı [3a] rezâlet üzre gözden düşürdiler ve dür gönülden mehcûr eylediler, evvelki mahabbet ve ta'zim ve tekrîm gitdi, bakmaz oldılar. Velâkin bu 'Amûdiyye Sultân erkek tâze yigit kıyâfetine girüp ve mücâşâm şecâ'at erkek arslan gibi hatun idi. Erkek arslan olur da dişi arslan arslan olmaz mı, ol dahi darb-ı meseldir, hattâ böylesin kim ata binüp mızrâk elde kılıç belde atı yanında kadd ü kâmeti meydâna girüp hey hey idüp çıgırup halk üzerine yürüyüp at sürdikde kimse karşısına turmayup [3b] havf iderler idi ve altı altmış atlıdan yüz çevirmeyüp arar idi. Dârây bu hasûdların sözlerine inanup 'Amûdiyye Sultân'ı gözden görüp gönülden meh[c]ûr eylediklerine gâyet gazaba gelüp ve 'âdi gayret idüp elem çeküp babası Filsûk'a gitmek murâd eyledi. Velâkin vilâyet uzak menâzil olup ve yol üzerinde 'adûlar ziyâde ve böyle olduğın saymaz idi. Velâkin togması yakın olup hamli var, babasından kendü eliyle yetmiş seksen kadar köle ve sâ'ir etbâ' cümlesiñ başına cem' idü her kim var ise önüne kimse gele[4a]mez kırar sürer idi, mahalline gider idi. Ammâ ne fâ'ide karnı egere sızmaz idi, kendüyi men' eyledi, bu hamle togup dünyâya gelicek durısam olurdu deyüp ittifâk eyledi, velâkin sabra tâkat kalmadı. Öyle oldukda ayagina çizme çeker ve başına sarık sarup ve arkasına kürk ve bir biniş ve beline hançer ve bogazına bir kılıç ve yanına çok cevâhirler alup ve bir mikdâr ekmek alup tag içinde bir tenhâ yerde bir magara haber almış idi, ol magarayı bilsem deyüp tebdil-i kıyâfet ile varup ol magarayı bulup anda hamlini vaz' [4b] eyleyüp bir erkek evlâdı dünyâya geldi ve göbегin kendü eliyle kesüp ba'dehû meme virüp karnın sūd ile toyurdu. Yüzine gayrı 'âlâmet eyleyüp ve iki koltuklarına biraz zî-kiymet cevâhir vaz' eyleyüp üzerine ol uşağıla bile togan sardan alup ol sabîniñ kolduğı altında olan cevâhirleriniñ üzerine ol zarı örtüp çamur sıvar gibi bekce sıvayup ol sabîniñ tâze et gibi derisiyle karışup tâze olmagın birbirine kaynayup içinde cevâhirler pünhân olup kaldı. Ba'dehû ol uşağı [5a] Hak Te'âlâ'ya emânet eyleyüp ol magarada bıragup 'azm-i sefer eyledi. Ve tebdilü's-şekl li-eclî's-

selâme ma'a'l-mihnet babası olan Filsûk pâdişâhîñ şehri Astafâ şehrine vâsıl olup babasının sarâyına idhâl idüp gördiler kim bir şeh-bâz eli ayagina uygun pek yakışıklı yerinde bir tâze yigit geldi ve harem şâhı haseki sultânlar ile oldığı odalarda[n] tarafına yürüdü. İçerü girdi kangı nerdibândan çıkılır ve kangı zukâkdan varılır ve odalar içinde kangı odaya hâs oda dirler [5b] varup bilüp girdi, hiç kimseye tanışmadı. Mahzâ kim Filsûk'ın dâ'iresinde olan haseki sultânlar için yapılan sarây ol kadar büyük idi kim âdem ol sarâya girdikde yolun gâ'ib ider ve şaşırup ne tarafa gideceğın bilmeyüp yolun bulamaz idi. Ammâ bu gelen yigit için şaşmak degil kat'an pervâsı yok. Hemân sarây halkı görüp kapucuları men' itmek istedi ibtidâ yanına gelen kapucular men' itmek istedi nasıl ise içerü girdi ve bir dahi birin kakıdı el-hâsıl kendünün içinde büyüdüğü hâs odaya [6a] çıktı. Gördi ki kapusu kilidli, hemân miftâhın yerin bilüp anahtarı ol yerden alup kapuyı açdı, içerü girdi. Bir tarâfda iskemle üzerinde oturdukda karşusunda babası oturduğu sarâyda babası gördi kim kızı 'Amûdiyye Sultân sarâyında oda içinde musanna' ve murassa' inciler ve dibâ ile oturduğu hâs iskemle üzerinde bir tâze yigit oturmuş, bakup 'aceb kaldı bu kadar kapucular turur ve ol oda kilidli idi, böyle oldukda bu oturan yigit ins midür cinnî midür deyüp bu ne hâl deyüp [6b] durur, dürbür ile bakdı gördi kim bu oturan yigit kisvesinde iskemle üzerinde oturan kendi kızı 'Amûdiyye Sultân tebdil olmuş gelmiş, bakduğı sâ'at içerüsüne bir âteş gibi mahabbet 'alevi yazılanup yüzi üzerine düşüp aklamaga başladı. 'Kızım 'Amûdiyye Sultân hoş geldiñ!' dir aglar, pâdişâhın yanında olan nedimler ve huddâmlar şaşdılar bunlar bu hâli bu hâlde iken kapucular ve huddâmlar ve câriyeler ve köleler 'aceleten segirdişüp gelüp içerü [7a] bir tâze yigit girdi kim heybetlü ve şecâ'atlı bir yigit kim 'azim kuvvete mâlik kimse mu'âvenet idemedi geldiler sarâya girdi deyü haber virmege geldi kim pâdişâh yüzi üzerine düşmüş, 'Kızım 'Amûdiyye Sultân hoş geldiñ!' deyüp aglar baña bu iş ne olduğın kimse sormaga kâdir olmadılar, velâkin bunun bir zarîf cavuşı var idi, bunun böyle olduğın dürbür ile bakup karşı 'Amûdiyye Sultân evvelden oturduğu sarâyda olan hâs odaya nazar eyledikde [7b] 'Böyle aklamak ahvâli olduğında bir hikmet ve bir iş var, varıñ ol sarâya gelen şecâ'atlı tâze yigit kimdür bilemez.' didi. Vardılar gördiler kim kapuyı ardından bekedüp basdırmış, kendüsi iskemle üzerinde oturur pencereye taşrasında sordılar kim 'Sen kimsiñ?' didiler, cevâb eyledi 'Siz beni bilmegesiz, benim büyük dâdem Selviboşlu sag mıdur?' didi. Aytıldılar: 'Selviboşlu öldi.' didiler, öyle diyince âh vâh eyledi, zârı giryân idüp akladı ve yine sordı kim [8a] 'Ol Gülfidan'ım ve dâdem sag mıdur?' didikde 'Sagdur.' didiler, 'Baña çağırın.' didi, varup Gülfidan'ı çağırdılar ve söylerler, ahvâl şöyle oldı diyince Gülfidan-ı derd-mend-i bî-çâre bir mikdârı mizâcsız olmuş yatur idi. Hemân bu haberi işidicek acâleten kalkup pencereye geldi, 'Amûdiyye Sultân'ı görüp gözlerinden yaş yerine kan revân olup akladı, kapuyı açdı hemân gözlerinden öpüp ayaklarına düşüp yüzlerin gözlerinden yaş revâne oldı bu hâl ile [8b] Gülfidan'a aytdı: 'Ey benim gözüm nûrı ve gönüm sürürü eglencem, vücudımın cânı ve cânımın şânı ve safâmın kânı cândan 'azizim şekerden lezizim

sultânım, bu hâl nedir ne hâl bu iş düş midür hayâl midür?’ didikde ‘Amûdiyye Sultân aytdı: ‘Ey benim sadâkatlü ve mahabbetlü cevherden a’lâ şefkatlü Gülfidan’ım dadım bu benim başıma gelen bu iş ne düşdür ne hayâldir velâkin hakikat hâldir hikmet-i Bârî böyle imiş ve kısmet-i Rabbânî böyle imiş takdîrde budur mâ-cerâyı bir bir pederime [9a] söylerim.’ didi. Babasına müjdeciler vardıkda Filsûk bir mikdâr kendin hasret vahşetinden dûr eylemiş ve hayret dehşetinden beri olmuş ve ifâkat bulup oturmuş idi. Müjdecilere bahşişler ve ‘atiyyeler virüp ve köleler ve câriyeler âzâd itmekler tamâmında kalkup hareme geldi. ‘Amûdiyye Sultân babasının haremeye geldiğün işidüp cân atup babasının ayaklarına yüzün ve gözün sürüp agrayup başına gelen mâ-cerâyı ve ser-encâmı bütûn nakl idüp akladı. Filsûk pâdişâh aytdı: ‘Ey ogul aqlama hamd ü senâlar olsun sag ve selâmet geldiñ [9b] anlar nefsanîyyet eylemişler hasûdların sözlerine iş ‘âkil kâmil degildir ‘âkil olan tevakkuf ve teccüss idüp aramak lâzım idi hemân aramaksızın ol hasûd lâ-yesûdların sözlerine ve yalanlarına inanup seni yüzden ve gözden düşürüp lâ-yık degildir velâkin kendüleri utansun ve işleri âdem işi olmadıgından.’ Böyle nasihat iderek kızın hâtırın teselli eyledi ve kızın arkasına mülûkî fâcir libâs ve cevâhîrle musanna’ takımlar ve incüden ve cevâhîr taşlu hâtemler ve zümrütlü ve altuna ve gümüşe ve cevâhire ve sâ’ir zi-kaymet olan mülûkî [10a] eşyâya müstagrak eyleyüp on gün on gece şenlik ve donanma eyledi. Bu ahvâlî Dâr[â] oğlu işidüp peşimân olup ol hasûdları katl eyledi ammâ ne fâ’ide ba’de harâbî’l-Basra darb-ı mesel olmuşdur. Ba’dehû gelelim ‘Amûdiyye Sultân’a, ol mağarada togan sabî çocuğı mağarada bıragup gitdikde Hak Te’âlâ’nın emriyle bir yaban keçisi her gün gelüp ol çocuğa meme virüp emzirüp süd ile karnın toyurur idi. Birkaç eyyâm böyle beslendi, bir gün bir avcı ol mağaraya yaban keçisi girdigin gördi usûl ile pusudan [10b] varup bakdı gördi kim bu keçi bir sabî çocuğa meme virüp emzirir ol keçi âdemi göricek kaçdı ol avcı kişi mağaranın içine girdi gördi kim bir sabî oglancık ve güzelce uşakdur, bu avcı ‘acebe kaldı bu hayvân yaban hayvân vahşî olup böyle gelüp bu çocuğı emzire, bu bir ‘acâyib hikmet şey bu tehî boş degildir deyüp fikir eyledi, bunu ben bege iletayim ogul idinür, baña dahi bir mikdâr ‘atiyye virmek gerek umaram deyüp ol sabî çocuğı alup Dârâ pâdişâhına teslim eyledi ve ahvâlî dahi [11a] tamâmiyle bildirdi. Dârâ pâdişâh ol avcuya vâfir ‘atiyyeler ve bahşişler virüp aytdı: ‘Bu bizim oğlumuz olsun.’ didi, adını İskender tesmiye eylediler, andan soñra İskender günden güne büyüdi kâmil oldu. Ba’dehû Dârâ ve Dârâ’nın oğlu ikisi dahi dünyâdan gidüp vefât eylediler. Andan soñra begler ve paşalar bir ‘azîm meclis müzâkere ve müşâvere eylediler ve bi’l-cümle tedbir-i ittîfâk ile sözi bir yere cem’ idüp şöyle ki bu tahta ehliyyetlü ve merhametlü İskender münâsib [11b] ve ‘âkil ve kâmil şer’atde ve tarikatde ve hakikatde ma’rifetde üzerine gelür yokdur, cümleden fâzıl ve her fûnûnda mâhir cümle husûsda münâsib deyüp du’â senâ ile tahtı İskender’e teslim eylediler. İskender tahta melik oldu, iklim-i seb’a fethine tâlib oldu, bahtı dahi açık olup her ne tarafa teveccüh idüp murâd eyledikde bi-emri’llâhi Te’âlâ mansûr u muzaffer olup feth ü fütûhât ile mesrûr olup ve çok şehirler dahi ve

çok vilâyetler feth eyledi. Bir vakit seferleri ve yolları Filsûk'ün şehri olan [12a] Astafâ şehrine düşdi, İskender'in nâm u şanı 'âlemi tutdı. İskender'in 'âdeti böyle idi kim bir vilâyete vardıkda tebdîl olup gezerler idi, bu Astafâ şehrine geldikde 'âdeti üzre tebdîl oldu ammâ bu İskender Astafâ şehrine teveccüh ve sefer itmezden mukaddem mevt irişüp Filsûk âhirete gitdi erkek evlâdı olmadığından tahtına 'Amûdiyye Sultân geçmiş idi. Ol vakit kim İskender bunun şehrinin üzerine geldi ve İskender'in nâm u şanı 'âlemi tutduğu ecilden 'Amûdiyye Sultân fikr eyledi ve [12b] şöyle ferâset ve tedbîr eyledi kim tebdîl ola ve İskender'in ordugâhına vara, bunların cengde hîlesi nedir anı bileyim aña göre 'ilâcın ideyin, 'askerin bozmaga sa'y eyleyeyim deyüp 'Amûdiyye Sultân tebdîl-i şekl idüp bir erkek delikanlı yigit sûretine girüp sarâydan çıkup bir mahalle vardıkda gözi bir yigide duş olup ol hâlde bunun gögsi ve memeleri harekete gelüp ditreyüp süd geldi. 'Amûdiyye Sultân bu ahvâli kendüde görüp 'acebe kalup bu iş tehî boş degildir bunda bir hikmet vardır [13a] deyüp yanına çağırđı, yanına geldikde yüzünde olan magarada vaz' eylediği ma'rûf 'âlâmeti gördi, yanında olan tebdîl kendü âdemlerine aytdı, 'Amûdiyye Sultân emr eyledi kim 'Şu yigidi sarây-ı hümâyûna getirün!' didi. Ammâ İskender bunları bilmez, bunlar dahi bu yigid İskender oldığın bilmez, bunlar İskender'e aytdılar: 'Ey yigit, gel gidelim bizimle sultânın sarâyına.' Ol sarâyı gösterdiler, İskender kendünün yanında olan tebdîl etbâ'a işâret eyledi, 'Buyuruñ gidelim.' didi. İskender'in kendinin yanında dahi murâdı [13b] ol sarâyı görmek idi, velâkin 'Amûdiyye Sultân kendüsü karşudan gizli İskender oldığın bilmez idi getirüp bir odaya bunları oturtdı. 'Amûdiyye Sultân kendüsü karşuda pusudan bir pencerede oturup dürbür ile ol yigide ihtimâm üzre gereği gibi bakdı, ol yüzündeki 'âlâmet benim magarada eylediğim' âlâmet midür deyü bakdı, gördi kim bu yigidin yüzünde olan 'âlâmetdir deyüp bakdı, gördi kim bu 'âlâmet mezbûr 'âlâmetdir hemân 'Amûdiyye Sultân turamadı, bi'z-zarûri analık şefkati [14a] zuhûr idüp ayaga kalkup gelüp kendüsü dahi tebdîl-i esvâb içinde ol yigidin gözlerinden öpdı, 'Hoş geldiñ oglum, sen benim oglumsun!' didi sözünden ağladı ve İskender'in yanında olan tebdîl etbâ'a aytdı: 'Ey gözlerim nûrı cân yigitler, bu siziñ begiñiziñ iki koltuğı altında iki dâne zî-kıymet cevherleri Eyyân vilâyetinde Dârâ'nın şehrinde Yukarı Tag içinde bir magara vardır, ol magaranın içinde ol iki cevâhirleri ben virdim, bunu Mevlâ'ya emânet eyledim.' didi. 'Bi-hamdi'llâh [14b] şimdi Mevlâ bunu baña gönderüp gösterdi, velâkin yigitler siz bu vilâyete kimiñle geldiñiz yohsa İskender ile mi geldiñiz baña haber viriñ münâsib olur.' didikde bunlar aytdılar: 'Sultânım, seniñ tatlı sözleriñ bize şekerden lezizdir, bize gâyet hoş geldi, evvelâ bu iki koltuğunun altında pünhân eyledim deyü buyurduñız idi, zî-kıymet cevâhirleri çıkarup görülmek mümkün olur mı?' didiler. 'Amûdiyye Sultân aytdı: 'Mümkün olur cerrâh gelsün.' didi. Bunlara vesvese düşdi bunlar aytdılar: 'Bizim [15a] bildiğimiz isteriz ki ol çıkara.' didiler. 'Amûdiyye Sultân aytdı: 'Pek eyü dirsiñiz, siziñ bildiğiziñ cerrâh olsun.' didikde bunlar kendü cerrâhların getirüp çıkardı, cümleñin ma'lûmı olup gün gibi âşikâr oldu, İskender 'Amûdiyye

Sultân'ın oğlu olduğu bilindi. Velâkin 'Amûdiyye Sultân hâlâ bu vakte gelince dahi bu yigidiñ İskender'in kendüsü olduğun bilmedi. Hemân İskender kalkup 'Ey benim sebeb-i vücûdum olan şefkatlü vâlide-i 'azîzim, sen ki söyledin gerçektir, evvel istimâ' eyleyüp ve eglenüp dinledim [15b] söylediklerin gerçektir.' Sürûrından ağlayup elin ve ayagın tekrâr-be-tekrâr öpüp 'Ey benim vâlide-i 'azîzim bilmiş olasin ki İskender didikleri oğlundur.' didikte 'Amûdiyye Sultân aytdı: 'Ey benim ciger-güşem gönlümün sürûrî 'ömür varı gözimiñ nûrî hemân bu tâc u taht seniñ vücûd-ı şerifiñ baña.' Tâc [u] taht-ı devletinde ziyâde eyleyüp tahtı teslim idüp İskender-i Zülkarneyn dinmesi ya'ni iki boynuz sâhibi dimekdir ba'zıñ cevâbı aslında magarada keçi emzirmek sebebinden başındaki [16a] tüyden iki boynuz gibi kıvrık tüyler olmanın Zülkarneyn dindi, peygamber olmasında ihtilâf olundu hazret-i Hızır, Lokmân gibi, 'Üzeyr gibi 'aleyhi's-selâm. İskender-i Zülkarneyn Mekke şehrine geldikte İbrâhîm 'aleyhi's-selâm bu şehirdedir didiler varup görüşüp mu'ânaka eylediler, mu'ânakanın ibtidâsında (?) sünnet olması anlar[dan] kalmışdır. Allâhu Te'âlâ şefâ'atlerini cümlemize nasib eyleye âmîn. Sene 1287. [Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef. Nu.: 5005/1, 17 vr., 13 st. Hikâyenin sonunda 1287 (1871) yılı vardır. Arka kapakta bu yıl 1288 (1872) olarak geçer. Haşiyede Süleyman peygamberle Belkıs'ın kıssası vardır.].

Sonnotlar

¹ Burada her ne kadar yazılı edebiyattan sözlü edebiyata geçiş söz konusu edilmişse de bunun tersini düşünmek de mümkündür. Zira müellifler eserlerini vücuda getirirken sözlü edebiyat mahsulü olan efsanelerden, masallardan, destanlardan, çeşitli rivayetlerden de faydalanırlar. Ağızdan ağıza dolaşan dağınık hâldeki binlerce yıllık birikim yazılı kültürden gelen metinlerle birleştirilerek yeniden şekillenir, kurgulanır, zenginleştirilir ve sonraki nesillere aktarılır. Bir bütünlük kazandırılmış bu yeni metinler halk arasında okuna okuna zamanla yukarıda sözünü ettiğimiz yeni hikâye, masal ya da efsaneleri doğurur. Sözlü ve yazılı ürünlerin bu karşılıklı etkileşim ve birbirini besleme süreci tekrarlanarak devam eder. Örneğin İskender (-i Zülkarneyn) konusu Şehnâme'de Yunançadan Süryanice ve Arapçaya çevrilerek İran hikâyelerine karışmış bir destan olarak ifade edilip yazılı kaynağa gönderme yapılırken (Firdevsi, 2009: 22) Şehnâme'den yaklaşık bir asır sonra yazılmış olan Divanü Lügati't-Türk'te Türkmen, Kalaç, Altun Kan, Çiğil ve Tutmaç adlarının nereden geldiği Zülkarneyn'le ilişkilendirilerek anlatılan birer efsane olarak karşımıza çıkar (Köksel, 2009: 265-6).

² Söz konusu alp kadın tipi, erkek gibi ata biner, ok atar, kılıç kullanır ve gerektiğinde düşmanla kahramanca çarpışır (Kaplan 1951: 99). Dede Korkut hikâyelerindeki Banı Çiçek, Boyu Uzun Burla Hatun ve Sarı Donlu Selcen Hatun; Manas destanındaki Manas'ın eşi Kanıkey gibi kadınlar, yiğit ve erkeksi duruşlarıyla bu tipi hemen bütün özellikleriyle temsil ederler (Öncül, 2008: 577-8; Akyüz, 2010: 169).

³ Zülkarneyn kelimesi zû (sahip) ve el-karneyn (tekili karn) kelimelerinden oluşan bir isim, bir lakaptır. Buradaki "karn" kelimesinin birçok anlamı vardır: Öküz, koç gibi hayvanların boynuzu, insan başının iki yanında bulunan çıkıntılar, bir milletten sonra gelen millet (Selçuklular, Osmanlılar gibi) veya muasır iki millet yahut nesil, güneşin iki kenarı, ağaç kabuğu lifinden yapılan ip, yün yahut kıldan yapılan yumak, avcuların kuş yakalamak için kullandıkları ip, kılıcın keskin tarafı. Sıkça rastlanan manalarından biri de asır, devir, kronolojik zaman içinde belli bir kesittir. Bu zamanın ne kadar olduğu konusunda çe-

sitli görüşler vardır. Kimileri 70, 80, 100 sendedir derken kimileri de karnın mutlak zamanı gösterdiğini söyler. Zülkarneyn kelimesi, “karn” kelimesine verilen manalara göre çeşitli şekillerde izah edilmeye çalışılmış, böylelikle birbirinden farklı birçok fikir ortaya atılmıştır. Bunlar kısaca şöyledir: Başının iki yanına vurularak öldürülmüştür, dünyanın en doğusuna ve en batısına gitmiştir, başında boynuzu benzer bir çıkıntı vardır, tacının üstünde bakırdan iki boynuzu vardır, saçları iki örgülüdür, ışık ve karanlık onun emrine verilmiştir veya ışığa ve karanlığa girmiştir, cesaretinden dolayı koç gibi denilmiştir, rüyasında yıldızlara tırmandığını ve güneşin iki ucundan tutunduğunu görmüştür, hayatı boyunca iki ‘karn’ (çağ, nesil) insan gelip geçmiştir. ‘Karn’ kelimesinin ağaç kabuğundan yapılmış ip manası esas alınarak Zülkarneyn’i gideceği yere götürmüş olan ‘sebeb’e işaret olarak ‘iki karna (ipe) sahip’ şeklinde bir yorum da yapılabilir. Çünkü sebep kelimesinin manalarından biri de ‘ip’tir (Türe, 2010: 56-9.). Zülkarneyn adının verilme sebepleri için ayrıca bk. (Pala, 2003).

Kaynakça

- Aça, Mehmet. (2000). “Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve Alp Kavramı Üzerine Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri”. *Millî Folklor*, 48: 5-17.
- Afzalov M., H. Rasulov ve Z. Husainova. (2007). *Özbek Halk Ertekleri*. C. III. Taşkent: Okıtuvçı Neşriyatı.
- Ahmed-i Rıdvân. (1500). *İskendernâme*. DTCF Ktp. M. Con B. 20.
- Akyüz, Çiğdem. (2010). “Manas Destanı’nda Alp Kadın Tipi”. *Mukaddime*, 1: 169-180.
- Azerbaycan Nağilları*. (2003). C. II. Tehgigatçı Birliyi.
- Baydemir, Hüseyin. (2009). “Özbekistan’da İskender, Zülkarneyn, Lokman Hekim ve Hatem Tay İle İlgili Halk Anlatımları”. *Atatürk Üni. TAE Dergisi*, 41: 109-30.
- Duymaz, Ali. (1998). “Dede Korkut Kitabı’nda Alplığa Geçiş ve Toplum Katılma Törenleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *TDAY-Belleten 1998/I*: 39-50.
- Duymaz, Ali. (2008). “Türk Folklorunda Dış Ruh Tasarımı”. *Bilig*, 45: 1-22.
- Duymaz, Ali ve Halil İbrahim Şahin. (2008). “Kaz Dağlarında Dağ, Ağaç ve Ocak Kültü Üzerine İnanış ve Uygulamalar”. *Balıkesir Üni. SBE Dergisi*, 11/19: 116-26.
- Ekici, Metin. (2004). *Türk Dünyasında Köroğlu*. Ankara: Akçağ Yay.
- Firdevsi. (2009). Şahnâme. çev. Necati Lugal. İstanbul: Kabalıcı Yay.
- Geldiyeva, Şirin Cemal. (2006). *Türkmen Halk Ertekleri (Durmuş Ertekiler)*. Aşgabat: Miras Neşriyat.
- İskender-i Zülkarneyn’in Tevellüdi*. (1872). Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef. 5005/1.
- Kaplan, Mehmet. (1951). “Dede Korkut Kitabında Kadın”. *Türkiyat Mecmuası*, 9: 99-112.
- Kara Düzgün, Ülkü. (2007). *Başkurt Destanlarının Tipolojisi*. Gazi Üniversitesi SBE Basılmamış DT. Ankara.
- Kavruk, Hasan. (1998). *Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler*. İstanbul: MEB Yay.
- Köksel, Behiye. (2009). “Divanü Lügatü’t-Türk’te Yer Alan Efsaneler”. *Uluslararası Sosyal*

- Araştırmalar Dergisi*, 2/9: 262-9.
- Kuzubaş, Muhammet. (2007). "İlkellere Ait Anlatılarda Rüya Motifi". *Turkish Studies*, 2/1: 305-16.
- Kültürel, Zuhul ve Latif Beyreli. (1999). *Şerîfî ve Şehnâme Çevirisi*. C. II-III. Ankara: TDK Yay.
- Levend, Ağâh Sırrı. (1965). *Ali Şîr Nevâî Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*. C. I. Ankara: TTK Yay.
- Nebiyev, Azad. (1993). "Azerbaycan Türklerinin Halk Yaratıcılığı", Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 1, *Azerbaycan Türk Edebiyatı I*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 181-430.
- Nizami Gencevi. (2004a). *İskendername (Şerefname)*. trc. Abdulla Şaik. Bakı: Lider Neşriyyat.
- Nizami Gencevi. (2004b). *İskendername (İkbâl-nâme)*. trc. Abdulla Şaik. Bakı: Lider Neşriyyat.
- Öncül, Kürşat. (2008). "Dede Korkut Hikâyelerinde Savaşçı Kadın Tipi ve Animus Kavramı". *Turkish Studies*, 3/2: 574-581.
- Özkan, İsa. (1997). "Koroğlu Destanı'nda Kahraman ve Atının Doğumu ile İlgili Motiflerin Tahlili". *Türk Dili*, 549: 223-33.
- Pala, İskender. (2003). "İskender mi Zülkarneyn mi?". *Akademik Divân Şiiri Araştırmaları*. İstanbul: LM Yay., 285-315.
- Ritter, Hellmut. (2011). *Doğu Mitolojisinin Edebiyata Etkisi, Karşılaştırmalı Edebiyat Metinleri*. edt.: Mehmet Kanar. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Sakaoğlu, Saim. (2002). *Gümüştane ve Bayburt Masalları*. Ankara: Akçağ Yay.
- Şişman, Bekir ve Muhammet Kuzubaş. (2007). *Mitik, Destanı, Masalsı, Efsanevi ve Tarihi Unsurlar Açısından Şehnâme'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Taberî, (1991). *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*. C. III. çev. Zâkir Kadirî Ugan-Ahmet Temir. İstanbul: MEB Yay.
- Tez, Zeki. (2008). *Mitolojinin Kültürel Tarihi, Doğu ve İslam Mitolojisi, Mitolojik Söylenceler*. İstanbul: Doruk Yay.
- Tören, Hatice. (2001). *Ali Şîr Nevâyî Sedd-i İskenderî (İnceleme-Metin)*. Ankara: TDK Yay.
- Türe, İskender. (2010). *Zülkarneyn Kur'an'da Uzaya Seyahati Anlatılan İnsan*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Uçkun, Rabia Kocaaslan. (1998). "Gagavuz Halk Edebiyatında 'Makedonyalı İskender' Hikâyesi". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6: 753-68.
- Ünver, İsmail. (1983). *Ahmedi İskender-nâme İnceleme-Tıpkıbasım*. Ankara: TDK Yay.
- Yıldırım, Nimet. (2008). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul: Kabcacı Yay.